

УДК 94(44+410+470)«1939»

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.10.151-175>

Олег Машевський, д.і.н., проф.

Тарас Ткачук, магістр історії

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

**БРИТАНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКО-РАДЯНСЬКІ ПЕРЕГОВОРИ 1939 Р.:
НЕРЕАЛІЗОВАНА СПРОБА СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ КОЛЕКТИВНОЇ
БЕЗПЕКИ У ЄВРОПІ**

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних підходів до розгляду однієї з ключових подій у міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни – британсько-французько-радянським переговорів у Москві влітку 1939 року. Зокрема, переосмислено усталені стереотипи, які склалися у радянській та сучасній російській історіографії, що пакт Молотова-Ріббентрона став можливим лише через нерішучість країн Заходу щодо укладення військової конвенції з СРСР. Розглянуто також інші історіографічні позиції, які характеризуються перекладанням повної провини за зрив спроби створення системи колективної безпеки у Європі лише на Радянський Союз. Тому у даній статті проаналізовано всі обставини ведення тристоронніх переговорів у Москві, за допомогою документального матеріалу проведено комплексне дослідження всіх факторів, які вплинули на їх зрив.

Обстоюється думка, що є недоцільним звинувачувати за невдачу британсько-французько-радянських переговорів лише одну із сторін: потрібно враховувати сукупність як суб'єктивних, так і об'єктивних чинників, які так чи інакше впливали на загальну геополітичну ситуацію улітку 1939 р. У цьому сенсі необхідно відзначити дипломатичну перемогу німецького канцлера А.

Гітлера, який успішно зіграв на протиріччях трьох держав, уникнувши таким чином на початку війни однієї з ключових помилок Першої світової війни – військових дій на двох фронтах.

Ключові слова: Друга світова війна, британсько-французько-радянські переговори, колективна безпека, пакт Молотова-Ріббентропа.

Уже понад 70 років минуло з часу завершення наймасштабнішої і найтрагічнішої за всю історію людства Другої світової війни. Ця сторінка всесвітньої історії давно перебуває у центрі уваги дослідників, однак ще й досі вона містить у собі багато «білих плям». Наприклад, до нині точаться дискусії, кого можна вважати безпосереднім винуватцем війни.

Сьогодні історики все більше звертають увагу на події 1938 – 1939 років у зв'язку з дещо подібною геополітичною ситуацією навколо нового агресора – Російської Федерації. Особливо актуальною є проблема підписання пакту Молотова-Ріббентропа, який зумовив поділ Польщі і був, зокрема, спричинений провалом британсько-французько-радянських переговорів у Москві. У зв'язку з цим досить дискусійним є питання, хто винен у тому, що остання спроба створення системи колективної безпеки, яка б забезпечила тривалий мир у Європі, так і не була реалізована, і чому переговори Великої Британії, Франції та СРСР раптово припинилися на завершальній стадії.

Так у роботах багатьох радянських істориків відображено викликане ідеологічними чинниками «холодної війни» прагнення показати реакційність політики Великої Британії, Франції і США у передвоєнний період, зростання антирадянських настроїв у британських консерваторів. Так Г. Севостьянов у чотиритомному академічному виданні «Історія США» доводив причетність впливових американських політиків до зриву британсько-французько-радянських переговорів, незважаючи на продовження ізоляціоністського курсу, що полягав у невтручанні Сполучених Штатів у внутрішні справи Європи і був закріплений Законом про нейтралітет 1935 р. [21]. А. Манфред підкреслював залежність зовнішньополітичного курсу уряду Е. Даладье від Великої Британії.

На його думку, піднесення комуністичного руху у Франції наприкінці серпня 1939 року стало наслідком неконструктивного ставлення Парижа до переговорів з СРСР [23].

Водночас, радянська історіографія ідеалізувала роль Радянського Союзу у міжнародних відносинах: він розглядався як єдиний справжній фактор миру у Європі, а пакт про ненапад з Німеччиною характеризувався як вимушений крок для уникнення передчасного втягнення СРСР у світову війну. Ця тенденція представлена, передусім, у багатотомному академічному виданні «Історія дипломатії», перше з яких вийшло під редакцією В. Потьомкіна [19], а друге, доповнене – під редакцією А. Громико та С. Сказкіна. Так останні стверджували, що основною причиною зближення СРСР з Німеччиною наприкінці серпня 1939 р. була неготовність дипломатичних місій Лондона та Парижа до підписання у Москві тристоронньої військової конвенції. Однак у цьому виданні опубліковано досить цінний фактичний матеріал щодо перебігу британсько-французько-радянських і особливо таємних британсько-німецьких переговорів [18].

У роки перебудови було послаблено ідеологічний контроль, розсекречено деякі документи з Архівів КДБ, зокрема «Додатковий таємний протокол» від 23 серпня 1939 року. У цей період почала висловлюватися критика пакту Молотова-Ріббентропа, яка принципово розходилася з попередньою історіографічною традицією. Серед дослідників цього періоду можна виділити О. Шубіна, який зазначав, що пакт Молотова-Ріббентропа був «справжнім відступом від ленінських настанов зовнішньої політики» і «ленінських принципів інтернаціоналізму» [30].

Нині у російській історіографії відбувається поворот до риторики часів «холодної війни», а саме – визнання західних держав на чолі з США своїми віковичними ворогами, які упродовж всієї історії намагалися ізолювати і зруйнувати Росію – «острівцею» православної цивілізації. При цьому наголошується на винятковості ролі СРСР у порятунку країн Європи від «коричневої чуми» нацизму (зокрема, під час переговорів з західними

державами улітку 1939 р.), а також виправдовується чи замовчується наявність агресивних планів у Радянського Союзу напередодні та на початку Другої світової війни. Яскравим прикладом такої риторики є видання «Всеросійського збірника статей», присвяченого 70-й річниці перемоги над нацистською Німеччиною [24].

У більшості праць сучасних вітчизняних істориків, серед яких необхідно виділити науковий доробок професора І. Патриляка, доцента М. Боровика, доцента Л. Трофимович, навпаки, звертається увага на вину СРСР за зрив спроби створення системи колективної безпеки у Європі у липні – серпні 1939 р. Дослідники мотивують це прагненням Й. Сталіна стимулювати початок нової масштабної війни для виснаження «імперіалістичних держав» [28]. При цьому дуже часто акцентується увага саме на українському контексті як одному з важливих факторів впливу на хід британсько-французько-радянських переговорів [25].

Щодо аналізу підходів західних дослідників періоду «холодної війни» до вивчення тристоронніх переговорів у Москві улітку 1939 року, то вони: 1) прагнули довести факт змови Й. Сталіна з А. Гітлером у серпні 1939 р., що, на їхню думку, стало причиною зриву підписання британсько-французько-радянського військового пакту; 2) відстоювали думку про неготовність радянського керівництва від самого початку укласти військовий союз з Великою Британією і Францією (цю думку, зокрема, доводив британський історик-консерватор І. Маклеод у своїй праці, присвяченій біографії прем'єр-міністра Невіла Чемберлена, повністю виправдовуючи дії англійського уряду [9]); 3) стверджували, що однією з основних причин зриву переговорів СРСР із західними державами була боротьба між ізоляціоністами та інтервенціоністами у США, внаслідок чого Вашингтон не зміг вчасно стати на бік Британії та Франції (цю тезу доводили американські історики У. Лангер і С. Глісон [8]). Нетривіальна позиція була висловлена німецьким істориком І. Фляйшхауер, яка доводила, що радянсько-німецьке зближення і договір були підсумком успішної спільної діяльності професійних дипломатів з рейхсміністерства закордонних

справ і німецького посольства в Москві – Е. Вайцзеккера, В. Шуленбурга, К. Шнурре, Г. Хільгера та ін., стурбованих авантюризмом і фанатичним прагненням А. Гітлера до розв'язання світової війни [29].

З британської історіографії окремо варто виділити роботи професора Д. Уотта «Як розпочалася війна» та історика-консерватора М. Белоффа «Зовнішня політика радянської Росії (1936 – 1941)». Так у розділі, присвяченому британсько-французько-радянським переговорам 1939 р., Д. Уотт ретельно проаналізував позиції сторін, таємну дипломатичну боротьбу, у тому числі й неофіційні контакти Лондона і Москви з Берліном, і дійшов висновку, що відповідальність за невдалий результат переговорів несуть і Велика Британія, і СРСР (цю тезу сьогодні не поділяють багато колег Д. Уотта, схильних покладати провину за провал тристоронніх переговорів виключно на Радянський Союз) [12]. Лорд М. Белофф наголосив на дуалістичному характері зовнішньої політики Москви: з одного боку це відданість ідеї світової революції, а з іншого – прагнення не допустити збройного вторгнення в СРСР. Він зробив висновок, що радянську зовнішню політику теж можна назвати «політикою умиротворення» (термін характеризував політичний курс Великої Британії щодо Німеччини напередодні війни), оскільки Й. Сталін наполегливо домагався угоди з А. Гітлером [1].

Важливо також звернути увагу на доробок американських дослідників, які під впливом «холодної війни» дуже часто розглядали складні сторінки історії СРСР, передусім, обставини тристоронніх переговорів у Москві улітку 1939 р. та підписання пакту Молотова-Ріббентропа. Так цікавий погляд на проблему висловив у своїй праці «Американська дипломатія 1900 – 1950 рр.» американський дипломат, публіцист та історик Дж. Кеннан. Він вважав, що справжній союз США, Великої Британії і Франції з СРСР у 1938 – 1939 рр. зробив би війну неможливою. Характерно, що поряд з цим він розглядав і іншу можливість – союзу західних держав з гітлерівською Німеччиною проти СРСР. Автор схилився до думки, що для США комуністичний Радянський Союз становив не меншу небезпеку, ніж гітлерівська Німеччина [7].

Серед сучасних робіт американських істориків необхідно відзначити працю колишнього держсекретаря США і відомого дослідника Генрі Кіссінджера «Дипломатія». За своєю глибиною і нестандартністю висвітлення ролі СРСР у спробах створення системи колективної безпеки напередодні Другої світової війни праця Г. Кіссінджера є, безумовно, непересічним дослідженням. Під час написання роботи він використав велику кількість рідкісних документів, до яких він мав доступ перебуваючи в близькому оточенні американського президента. Так колишній держсекретар різко критикував нерішучу політику західних держав щодо Німеччини напередодні Другої світової війни, у той час, як Й. Сталін «не гаяв дарма часу» і за першої можливості діяв у власних інтересах [6].

Джерельна база дослідження проблематики британсько-французько-радянських переговорів також є досить ґрунтовною. Передусім, необхідно відзначити збірник документів британської зовнішньої політики (1919 – 1939), який містить меморандуми МЗС Великої Британії, військових відомств (Комітету начальників штабів збройних сил країни і їх заступників), дипломатичне листування (звіти британських посольств і консульств, вказівки і телеграми у відповідь керівників Foreign Office (МЗС Великої Британії), дані англійської розвідки про стан і розвиток збройних сил та озброєнь європейських держав та ін. Збірник особливо цінний для аналізу перебігу переговорів між СРСР і західними державами у Москві упродовж квітня – серпня 1939 року і з'ясування причин їх провалу [3-5].

Не варто оминати і численні радянські публікації документів, які, незважаючи на ідеологічну заангажованість і певну тенденційність, відображають деталі британсько-французько-радянських переговорів. Так у збірнику «Рік кризи 1938 – 1939» особлива увага приділяється позиції наркома закордонних справ СРСР В. Молотова і наркома оборони К. Ворошилова, зокрема у ньому опубліковано деякі деталі щоденних розмов останнього з військовою дипломатичною місією західних держав, які відсутні у зовнішньополітичних документах Британії [14-15].

Важливим також є багатотомне видання документів зовнішньої політики СРСР (період квітня – серпня 1939 року висвітлений у 22-му томі). Значну частину збірника складають документи, опубліковані у період Перебудови у Радянському Союзі (1985 – 1991) внаслідок розсекречення деяких архівних фондів КДБ, тобто є менш заангажованими і містять раніше невідомі факти, зокрема щодо німецько-радянського зближення [16].

З мемуарних джерел варто виділити спогади Уїнстона Черчилля, видатного політика і державного діяча Великої Британії ХХ століття, прем'єр-міністра у 1940 – 1945 і 1951 – 1955 рр. Так відомою є його критика недосконалості британської зовнішньополітичної стратегії улітку 1939 р., зокрема легковажного ставлення уряду Н. Чемберлена до переговорів у Москві, що було однією з причин підписання радянсько-німецького пакту. Однак деякі факти У. Черчилль все ж приховав. Наприклад, у його мемуарах відсутній навіть найменший натяк на спробу зближення Британії і Німеччини і на проведення таємних переговорів у Лондоні між двома державами [2]. Натомість, у спогадах радянського посла у Великій Британії І. Майського інформація про це досить вичерпна, до того ж подана як одна з причин зриву укладення тристороннього військового пакту у Москві [22].

Отже, маючи достатню джерельну базу та враховуючи різноманітні історіографічні підходи до вивчення проблематики статті, можна всебічно дослідити обставини британсько-французько-радянських переговорів та дати власну оцінку тим подіям, зокрема з погляду сучасної геополітичної ситуації.

Як відомо, після приходу нацистів до влади у Німеччині у 1933 р. канцлер А. Гітлер взяв за мету ліквідувати будь-які обмеження для Третього Рейху за Версальським договором 1919 р. Це підтвердилося наступними агресивними діями Німеччини – відновленням строкової служби в армії 1935 р., окупації Рейнської демілітаризованої зони у 1936 р. і анексією Австрії на початку 1938 р. І, нарешті, у 1938 р. внаслідок підписання Мюнхенської угоди відбулася беззаперечна дипломатична перемога А. Гітлера, рішенням якої була передача

Судетської області Чехословаччини Німеччині і яка спричинила різке порушення на користь останньої балансу сил у Європі.

Радянський Союз не отримав запрошення на участь у Мюнхенській конференції і, як наслідок, фактично опинився в політичній ізоляції, перебуваючи у напружених взаєминах як з Німеччиною, так і з Великою Британією і Францією.

Поворотним пунктом зовнішньої політики СРСР став XVIII з'їзд ВКП(б), під час якого 10 березня 1939 р. перший секретар комуністичної партії Й. Сталін виступив з доповіддю, у якій дав розгорнуту характеристику міжнародного становища і зовнішньополітичного курсу Радянського Союзу. Зазначивши, що «нова імперіалістична війна стала фактом», він розділив капіталістичні держави на агресивні (Німеччина, Італія, Японія) і неагресивні (Велика Британія, Франція, США), підкресливши зацікавленість Москви у співпраці з неагресивними державами [30]. Отже, це був певний сигнал країнам Заходу про можливість зближення з СРСР.

Уже через п'ять днів після того розпочалася окупація Німеччиною Чехословаччини, що суттєво змінило розстановку сил в Європі. Більше того, у березні 1939 р. почали швидко загострюватися німецько-польські відносини, і було зрозуміло, що саме Варшава могла стати наступною жертвою Третього Рейху. А через те що Польща мала спільний кордон з СРСР, чого не було у Чехословаччини, Москва тоді могла впливати набагато більше на розвиток подій.

Тому уже 21 березня міністр закордонних справ Франції Ж. Бонне запропонував Н. Чемберлену спільно з Польщею і Радянським Союзом зробити заяву про негайну нараду чотирьох країн для консультацій про подальші заходи щодо припинення агресії в Європі. Однак британський прем'єр-міністр визнав ідею «передчасною», а 23 березня у Палаті громад заявив, що уряд Великої Британії не має наміру вступати в блоки з країнами зі «специфічним внутрішнім режимом» [19, с. 674]. Зважаючи на те, що Німеччина, з якою у вересні 1938 р. Н. Чемберлен підписав декларацію про ненапад, також була

тоталітарною державою, можна зробити висновок, що навіть перед загрозою розв'язання війни у Європі британський прем'єр вбачав у СРСР більшого ворога, ніж у нацистському режимі.

Все ж, саме 23 березня 1939 року між британським і радянським урядами розпочалися перші дипломатичні контакти. Того ж дня до Москви прибув голова департаменту зовнішньої торгівлі Великої Британії Роберт Хадсон. Напередодні цього візиту у лондонських газетах з'явилося повідомлення про те, що Р. Хадсон мав на меті досягти близького взаєморозуміння між урядами Британії та Радянського Союзу, однак відсутніх результатів переговори у Москві не мали. У комюніке, опублікованому в радянській пресі, зазначалось, що «обидві сторони з'ясували свої позиції; при цьому з'явилися істотні розбіжності, які повинні бути зведені до мінімуму під час подальших переговорів у Лондоні». Проте у тій же статті підкреслювалося, що «особистий контакт, встановлений між повноважним представником британського уряду і членами радянського уряду, безсумнівно, сприятиме зміцненню радянсько-британських відносин, а також міжнародному співробітництву в інтересах вирішення проблеми збереження миру» [19, с. 675].

Як наслідок, 15 квітня 1939 року розпочалися офіційні переговори між британським послом і наркомом закордонних справ СРСР. Того ж дня міністр закордонних справ Британії Е. Галіфакс звернувся до радянського уряду з пропозицією надати Польщі та Румунії односторонні гарантії недоторканості їхніх кордонів, аналогічні тим, які надав їм на початку квітня Лондон. Позиція ж СРСР була дещо іншою: на думку радянського уряду, угода повинна бути підписана одночасно з військовою конвенцією [18, с. 771]. Разом з тим 17 квітня радянський уряд висунув офіційну пропозицію про створення єдиного фронту взаємодопомоги між Великою Британією, Францією і СРСР. На його думку, ці три держави повинні були гарантувати недоторканність усіх країн Центральної та Східної Європи, яким загрожувала німецька агресія [14, с. 413]. Коментуючи цю ідею, У. Черчилль зазначав: «Польща, Румунія, Фінляндія та три прибалтійські держави не знали, чого вони більше боялися – німецької

агресії чи російського порятунку» [2, р. 170]. Через те відповідь Лондона на цю пропозицію суттєво затягувалася. Вона була зроблена лише 8 травня і повторила попередню британську пропозицію. Як наслідок, 16 травня радянський уповноважений представник в Лондоні під час розмови із заступником МЗС Великої Британії заявив, що переговори досягли такої стадії, коли англійському уряду необхідно суттєво переглянути свою позицію [5, р. 564].

Виникає питання, що ж змусило Н. Чемберлена, незважаючи на недовіру до СРСР, переглянути свою позицію? На думку американського історика І. Маклеода, «Чемберлен не хотів починати переговори з Радами. Він почав їх під сильним тиском французького уряду» [9, р. 273]. Е. Галіфакс назвав мету цього рішення: не «віддаляючи від себе Росію (СРСР), весь час тримати її в грі» [5, р. 331]. На наш погляд, вирішальний вплив на британського прем'єр-міністра здійснили такі фактори:

1) Посилення позиції У. Черчилля у парламенті Британії. Так, використавши факт наявності у Радянського Союзу з Польщею спільного кордону, він 19 травня під час засідання Палати громад виступив з промовою, у якій нагадав про важливість Східного (російського) фронту під час Першої світової війни: «Як тільки цей фронт був ліквідований (Брест-Литовський мирний договір у березні 1918 р. – прим.), мільйон німців і п'ять тисяч гармат були перекинуті на захід і в останню мить мало не змінили хід війни і ледь не нав'язали нам згубний мир» [2, р. 178].

2) Підписання 22 травня у Берліні німецько-італійського «Сталевого пакту», який передбачав взаємну військову допомогу «на суходолі, морі і в повітрі», у разі навіть неспровокованої агресії з боку третьої держави [11]. Це означало утворення у Європі агресивного військового блоку, на протипагу якому потрібно було негайно для колективної безпеки сформувати інший, можливо, навіть за участі СРСР.

Все це спричинило те, що 27 травня 1939 р. Н. Чемберлен надіслав інструкцію послу в Москві з наказом погодитися на обговорення пакту про

взаємодопомогу, військової конвенції та гарантій державам, яким загрожувала агресія А. Гітлера.

Однак з призначенням 3 травня нового наркома закордонних справ СРСР В. Молотова, позиція радянського керівництва щодо країн Заходу стала жорсткішою. Так 31 травня він, звертаючись до Верховної Ради СРСР, розкритикував західні демократії за їх коливання і попередив, що якщо вони всерйоз мають намір укласти угоду з Радянським Союзом для припинення агресії Німеччини, то повинні перейти до рішучих дій і досягти згоди за трьома основними пунктами:

1. Укласти тристоронній договір про взаємодопомогу оборонного характеру.
2. Дати гарантії всім державам Центральної та Східної Європи.
3. Укласти угоди, які б визначили форму і розміри негайної взаємодопомоги сторін і захисту малих держав, над якими нависла загроза агресії [2, р. 181].

Після цього В. Молотов запропонував Британії і Франції надіслати офіційну делегацію для переговорів до Москви. Особливу увагу нарком звернув на уряд Н. Чемберлена: попросив відправити до СРСР міністра закордонних справ лорда Е. Галіфакса, поява якого у Москві продемонструвала б серйозне бажання Великої Британії досягти домовленості з Радянським Союзом. Однак Е. Галіфакс їхати відмовився. Однією з причин відмови стало втручання Н. Чемберлена: він вважав, що візит міністра закордонних справ Великої Британії до Москви «був би принизливим» [15, с. 143].

На думку американського журналіста й історика У. Ширера, існували й інші причини такої різкої позиції Е. Галіфакса. У зв'язку з цим дослідник наводить факти з документів британського МЗС. Так 8 червня Е. Галіфакс нібито зізнався радянському послу І. Майському, що був готовий звернутися до прем'єр-міністра з проханням відіслати його до Москви, однак знайти вільний час для нього нібито було «абсолютно неможливо» через «дуже складну ситуацію» на зовнішньополітичній арені. Іншою кандидатурою, яка

розглядалася для візиту до Москви був Ентоні Іден, колишній міністр закордонних справ, але Н. Чемберлен її також відхилив. У результаті було вирішено відіслати Уільяма Стренга, співробітника МЗС, який працював раніше у посольстві в Москві і дуже добре володів російською мовою, однак маловідомого як у себе в країні, так і за її межами. 12 червня, вже після від'їзду У. Стренга, І. Майський вдруге звернувся до Е. Галіфакса з пропозицією поїхати до Москви, проте останній знову заявив про неможливість відлучитися з Лондона [10, р. 460]. З Франції взагалі не направили до СРСР особливого представника.

У. Стренг прибув до Москви 14 червня. Таким чином відтоді і до 2 серпня 1939 року у переговорах брали участь: В. Молотов – представник СРСР, послы Великої Британії і Франції У. Сідс і П. Наджиар, а також особливий представник, керівник східноєвропейського департаменту британського Foreign Office, У. Стренг. У. Черчилль наголошував у своїх спогадах: «Факт, що співробітника такого низького рангу (У. Стренга) поставили на чолі місії, яка мала вести переговори безпосередньо з В. Молотовим і Й. Сталіним, нашттовхував росіян на думку, що Н. Чемберлен не сприймав всерйоз ідею створення союзу, здатного зупинити А. Гітлера» [10, р. 461]. Загалом, з 15 червня по 2 серпня було проведено 12 засідань, як правило, тривалих за часом. Роль перекладача виконував заступник наркома закордонних справ СРСР В. Потьомкін [15, с. 144].

Переговори проходили дуже важко, в умовах взаємної недовіри. Ситуацію ускладнювала також дискусія щодо надання Радянським Союзом гарантій про забезпечення недоторканості кордонів тих державам, які у квітні – травні отримали аналогічні заяви від країн Заходу. СРСР давав згоду на гарантії лише щодо п'яти європейських держав (Польщі, Румунії, Бельгії, Греції та Туреччини), але, у свою чергу, зажадав спільних із Заходом гарантій трьом Балтійським країнам – Латвії, Естонії та Фінляндії. Однак західні держави відхилили радянську пропозицію [20, с. 209]. Становище ускладнювалося ще і тим, що держави Прибалтики вбачали в СРСР більшого ворога, ніж Німеччину,

і категорично відмовлялися приймати будь-яку його допомогу. Так 7 червня 1939 р., тобто ще до початку московських переговорів, Латвія і Естонія підписали з Німеччиною пакти про ненапад, даючи зрозуміти Москві про відсутність необхідності їх захисту [26, с. 278]. Все це мало наслідком те, що 24 червня 1939 р. посол Великої Британії У. Сідс, звітуючи у телеграмі Е. Галіфаксу про стан справ, зазначав про загрозу зриву переговорів [3, р. 160]. У свою чергу голова Верховної Ради СРСР А. Жданов у статті в газеті «Правда» 29 червня під назвою «Англійський і французький уряди не бажають рівноправного договору з СРСР», констатував, що тристоронні переговори тривали уже 75 днів, з яких 59 пішли на «зволікання» з боку британців і французів [18, с. 779-780]. Як наслідок, побоюючись зриву переговорів, 1 липня Британія і Франція таки надали гарантії країнам Прибалтики, виконавши вимогу СРСР [20, с. 210].

Однак після цього з'явилася проблема тлумачення так званої непрямой агресії, тобто агресивних дій без відкритого вторгнення на чужу територію, адже саме така загроза стосувалася Балтійських держав, передусім, після окупації Німеччиною Клайпедської області Литви [18, с. 780]. Справа дійшла до того, що 10 липня під час розмови з міністром закордонних справ Франції Ж. Бонне британський посол в Берліні Невіл Гендерсон заявив: «Переговори з Росією (СРСР) досягли такої стадії, коли вони втратили «відчуття реальності» [3, р. 331]. Загроза припинення Радянським Союзом переговорів викликала паніку в Парижі, де розуміли можливі наслідки такого розриву: радянсько-німецьке зближення. Зважаючи на це, британський уряд вирішив заявити про свою згоду щодо пропозиції СРСР. Як остання «поступка», Британія погодилась 21 липня провести військові переговори, які розпочалися 12 серпня 1939 року [3, р. 429].

Як бачимо, дата початку завершальної стадії переговорів суттєво затягувалася. Справа в тому, що 5 серпня делегації західних держав замість літака вирішили дістатися до СРСР на пароплаві «City of Exeter», який рухався зі швидкістю лише 23 вузли (милі) на годину, у результаті чого вони аж 10

серпня прибули до Ленінграда, де пересіли на потяг до Москви (на думку істориків І. Войнич та Н. Волчек, вони «цілих п'ять днів витратили на плавання у той час, коли на циферблаті історії йшов відлік на години і навіть хвилини» [13, с. 325]).

Однією з причин такого затягування переговорів, як свідчать документи, була спроба уряду Н. Чемберлена зблизитися з Німеччиною, чому, передусім, сприяла недовіра британського прем'єра до СРСР. Так під час таємної зустрічі німецького чиновника Г. Вольтата з радником британського прем'єр-міністра Г. Вільсоном і міністром зовнішньої торгівлі Р. Хадсоном, яка відбулася 19-21 липня 1939 р., були прийняті попередні рішення про укладення угоди про невтручання держав у справи один одного, про вирішення колоніальних питань та обмеження озброєнь і навіть про «свободу рук» Німеччини у Південно-Східній Європі [17, с. 216]. Однак на прохання Г. Вольтата подальше обговорення проекту договору було призупинено для з'ясування позиції А. Гітлера щодо нього. І ця відповідь, незважаючи на очікування у Лондоні, так і не надійшла.

Отже, з 12 по 22 серпня 1939 року на тристоронніх переговорах у Москві представниками були: нарком оборони СРСР, маршал Климент Ворошилов; французький генерал Жозеф Думенк і британський адмірал Реджинальд Дракс. Кандидатуру останнього посол І. Майський у своїх спогадах прокоментував так: «Зізнаюсь, його імені я до того жодного разу не чув за всі сім років моєї роботи на посаді радянського посла в Лондоні. Та й не дивно: виявилось, що сер Реджинальд Планкет Дракс ніякого відношення до керівництва англійськими збройними силами на той час не мав, однак був близький до двору і налаштований по-чемберленськи...» [22, с. 357].

Засідання військових місій розпочалося з викладу сторонами своїх пропозицій щодо військового співробітництва. Народний комісар оборони маршал К. Ворошилов представив детальний план спільних дій проти Німеччини, який передбачав три варіанти: 1) на випадок німецької агресії проти Великої Британії і Франції; 2) проти Польщі та Румунії; 3) проти СРСР через

країни Прибалтики [20, с. 215]. Очільник Генерального штабу Б. Шапошніков заявив, що Червона армія готова виставити проти агресора потужне угруповання у складі 136 дивізій (згідно зі свідченнями У. Черчилля, Й. Сталін говорив про понад 300 дивізій [2, р. 186-187]), 9-10 тис. танків, 5 тис. важких гармат і 5-5,5 тис. літаків [18, с. 790-791]. Однак ні британська, ні французька делегації не змогли дати чіткої відповіді на питання, як Радянський Союз за відсутності спільного кордону з Німеччиною міг би взяти безпосередню участь у бойових діях. Після цього К. Ворошилов згідно з отриманими інструкціями задав їм «кардинальне питання» щодо пропуску радянських військ через Польщу (у районі так званого Віленського коридору (частина польської території між СРСР і Східною Пруссією) та Галичини) і Румунію. Він зажадав, щоб західні держави домоглися від своїх східноєвропейських союзників згоди на вступ Червоної армії на їхню територію за умови німецького нападу [15, с. 416-418]. Однак польський уряд залишався непохитним, оскільки не бачив ніякої різниці між політикою двох тоталітарних режимів. Міністр закордонних справ Ю. Бек на зустрічі з британським та французьким послами зробив припущення, що «Климент Ворошилов намагається домогтися дипломатичним шляхом того, чого він хотів домогтися силою зброї у 1920 р.» [4, р. 86].

Таким чином, через таку позицію Польщі переговори почали заходити у глухий кут. На засіданні 14 серпня К. Ворошилов зажадав чітких відповідей на його питання щодо пропуску радянських військ. «Радянська військова делегація не може рекомендувати своєму уряду взяти участь в операції, яка, швидше за все, приречена на невдачу», – заявляв нарком оборони [10, р. 467]. Як повідомляв пізніше генерал Ж. Думенк, британські та французькі делегати прагнули переконати К. Ворошилова всіма засобами: вони висловлювали впевненість у тому, що поляки і румуни попросять СРСР про допомогу, як тільки зазнають агресії. Ж. Думенк заявив, що вони будуть «благати маршала підтримати їх», Р. Дракс переконував, що вони «неминуче» звернуться до Радянського Союзу з проханням про допомогу [15, с. 418].

Зрештою, британський та французький представники дійшли висновку, що К. Ворошилов торкнувся проблеми, для вирішення якої вони не мали достатньо повноважень. 17 серпня Ж. Думенк телеграфував до Парижа: «СРСР хоче військового пакту... Йому не потрібен від нас шматок паперу, за яким відсутні конкретні дії. Маршал Ворошилов стверджує, що всі проблеми... будуть зняті лише за умов вирішення, за його словами, «основного питання» [4, р. 33]. Тому упродовж 18-21 серпня британський і французький послы знову робили спроби переконати Ю. Бека, однак вранці 20 серпня польський керівник Генерального штабу повідомив британському військовому аташе, що «згоди на допуск до Польщі радянських військ не буде» [4, р. 86]. Таким чином, 22 серпня переговори СРСР із західними державами було остаточно зірвано.

Однак не можна винувати за зрив переговорів покласти лише на уряди Великої Британії і Франції, адже ще задовго до початку останньої стадії тристоронніх переговорів у Москві, з травня 1939 р., СРСР вів таємні переговори з Німеччиною. На думку Г. Кіссінджера, Й. Сталін від самого початку не виявляв великого бажання зближуватися з країнами Заходу: лідер ВКП(б) просто «відкрив ринок і влаштував торги, розглядаючи пропозиції про вступ різних держав до пакту з Радянським Союзом» [6, р. 339]. Безперечно, А. Гітлер був дуже зацікавлений у тому, щоб спроба створення системи колективної безпеки у вигляді союзу Британії, Франції та СРСР не була реалізована. Це стверджував і У. Черчилль, на думку якого, німецький канцлер «не дозволив би собі почати війну на два фронти, яку він сам так різко засуджував» [2, р. 172]. Однак до кінця липня 1939 р. якихось офіційних переговорів між Німеччиною та СРСР не відбувалося.

Все змінилося 24 липня, коли А. Гітлер отримав звістку про майбутній візит до Москви британської та французької військових місій. Так 26 липня німецький дипломат і таємник радник К. Шнурре під час зустрічі з тимчасовим повіреним СРСР в Берліні Г. Астаховим заявив про бажання Німеччини відновити дружні відносини з Радянським Союзом рапальського періоду (мова йшла про німецько-радянський договір 1922 р.), сформулювавши принцип,

який потім будуть повторювати німецькі керівники: «У всьому регіоні від Чорного до Балтійського моря і Далекого Сходу немає, на мій погляд, нерозв'язних зовнішньополітичних проблем між нашими державами» [27, с. 21]. Як наслідок, Політбюро ЦК ВКП (б) 11 серпня 1939 р., тобто напередодні початку британсько-французько-радянських військових переговорів, прийняло рішення «розпочати офіційне обговорення піднятих німцями питань, про що повідомити Берлін» [20, с. 214]. Німецький канцлер, у свою чергу, відіслав до Москви для переговорів рейхсміністра закордонних справ І. Ріббентропа, що викликало більшу повагу з боку радянського керівництва, ніж щодо представників урядів західних держав.

На думку І. Фляйшхауер, причина того, що Й. Сталін вирішив остаточно розпочати зближення з А. Гітлером, яке 23 серпня 1939 р. і завершилося підписанням пакту про ненапад, полягала «у розумінні Першим секретарем ЦК ВКП(б) безнадійності британсько-французьких зусиль щодо права проходу радянських військ через польську територію і ... в ускладненні становища СРСР на Далекому Сході» [29, с. 262]. Щодо останнього, мова йшла про збройний радянсько-японський конфлікт на р. Халхін-Гол, який на той час був у розпалі. А оскільки Японія була фактично союзником Німеччини за Антикомінтернівським пактом 1936 р., для Й. Сталіна укласти договір з А. Гітлером стало ще вигідніше. Більше того, як стверджують дослідники І. Патриляк та М. Боровик, напередодні зриву тристоронніх переговорів у Москві, тобто 21 серпня, відбувалося поступове вирішення проблеми пропуску радянських військ через польську територію, однак К. Ворошилов, отримавши записку з Політбюро, раптово залишив засідання, не давши представникам країн Заходу якого-небудь пояснення [25, с. 37].

Все ж, зважаючи на всі обставини, у яких проходили переговори між СРСР, Британією та Францією, покладати провину на лише одну зі сторін за зрив спроби створення системи колективної безпеки, на наш погляд, не є вірним. Беручи до уваги всі обставини, виділимо основні причини невдачі британсько-французько-радянських переговорів:

1) Недовіра Н. Чемберлена до СРСР, який за умов укладення тристоронньої військової конвенції міг остаточно вийти з дипломатичної ізоляції і відновити спроби поширення світової комуністичної революції;

2) Навмисне затягування Британією та Францією переговорів, з одного боку, для уникнення надмірного посилення СРСР, а з іншого, для максимального відтермінування війни у Європі шляхом порозуміння з Німеччиною.

3) Залежність Франції від зовнішньополітичного курсу Великої Британії. Як наслідок, представники уряду Е. Даладье, які були більш зацікавлені в укладенні військового пакту з СРСР, виявляли на переговорах у Москві таку ж пасивність, як і британські колеги.

4) Інтереси Й. Сталіна, який за умов укладення договору з Німеччиною отримав би більше можливостей для своєї експансії, стабілізував ситуацію на Далекому Сході і, водночас, на певний період уникнув втягнення у світову війну.

5) Відмова президента І. Мосціцького надати дозвіл на пропуск радянських військ через польську територію навіть у разі агресії Німеччини.

6) Успіх німецької дипломатії: А. Гітлер вдало скористався протиріччями між СРСР і країнами Заходу, а також відіслав для переговорів у Москву рейхсміністра закордонних справ І. Ріббентропа, а не представників без надзвичайних повноважень, як це було з урядами Франції і Великої Британії.

Дискусійним також є питання, чи могла ізоляціоністська позиція Вашингтона стати одним з ключових факторів, який сприяв зриву тристоронніх переговорів. На наш погляд, навіть за умов перегляду Закону про нейтралітет США не вступали б у військові блоки з європейськими державами, бажаючи, як і СРСР, якнайдовше залишитися осторонь світового конфлікту. Така стратегія Сполучених Штатів більш очевидно виявилася згодом, на початку Другої світової війни.

Нині країнам Заходу варто врахувати обставини, які майже 80 років тому в останній момент не дали змоги зберегти мир у Європі, і не дозволити

розгортання російської агресії шляхом поступок, спроб умиротворення, укладання компромісних угод, які заохочуватимуть апетити Кремля.

Список використаних джерел та літератури

1. Beloff M. The Foreign Policy of Soviet Russia. – Vol. 2. 1936 – 1941. / M.Beloff. – N. Y.: Oxford University Press, 1949. – 434 p.
2. Churchill W. The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm / W.Churchill. – L.: Guild Publishing, 1985. – 336 p.
3. Documents on British Foreign Policy (DBFP) 1919 – 1939. Third series. Vol. VI. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1953. – 789 p.
4. Documents on British Foreign Policy (DBFP) 1919 – 1939. Third series. Vol. VII. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1954. – 633 p.
5. Documents on British Foreign Policy (DBFP) 1919 – 1939. Third series. Vol. V. – L.: Her Majesty's Stationery Office, 1952. – 756 p.
6. Kissinger H. Diplomacy / H.Kissinger. – N. Y.: Simon & Schuster, 1994. – 912 p.
7. Kennan G. American Diplomacy. 1900 – 1950 / G.Kennan. – Ch.: University Press, 1951. – 154 p.
8. Langer W. L.The Challenge to Isolation, 1937 – 1940. Vol. 2 / W.Langer, S. Gleason. – N. Y.: Harper & Row, 1964. – 794 p.
9. Macleod I. Neville Chamberlain / I. Macleod. – N. Y.: Atheneum, 1962. – 319 p.
10. Shirer W. The Rise and Fall of the Third Reich / W.Shirer. – N. Y.: Simon & Schuster, 1990. – 1249 p.
11. The Italo-German Alliance, May 22, 1939 [Electronic Resource]. – Mode of Access: https://astro.temple.edu/~rimmerma/Italo_German_alliance_1939.htm – Last Access: 11.07.2018. – Title from the Screen.
12. Watt D. C. How War Came. The Immediate Origins of the Second World War, 1938 – 1939 / D.Watt. – L.: Longman, 1989. – 736 p.

13. Всемирная история в 24 т. Т. 23. Вторая мировая война / А. Н. Бадак, И. Е. Войнич, Н. М. Волчек и др. – Мн.: Современный литератор, 1999. – 592 с.
14. Год кризиса 1938 – 1939. Документы и материалы: в 2 томах. – Т. 1. (29 сентября 1938 г. – 31 мая 1939 г.) / Под ред. Л. Ф. Ильчева. – М.: Политиздат, 1990. – 560 с.
15. Год кризиса 1938 – 1939. Документы и материалы: в 2 томах. – Т. 2. (1 июня – 4 сентября 1939 г.) / Под ред. А. П. Бондаренко. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
16. Документы внешней политики СССР: в 24 томах. – Т. 22, кн. 1 (1 января – 31 августа 1939 г.) / Под ред. В. Г. Комплектова, Ю. К. Алексеева. – М.: Международные отношения, 1992. – 712 с.
17. Документы и материалы кануна Второй мировой войны 1937 – 1939: в 2-х томах. – Т. 2 (январь – август 1939 г.) / Под ред. А. П. Бондаренко, И. Н. Земскова. – М.: Политиздат, 1981. – 415 с.
18. История дипломатии. – Т. 3 / Под ред. А. А. Громько. – М.: Изд. полит. литературы, 1965. – 832 с.
19. История дипломатии. – Т. 3. Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны (1919 – 1939 гг.) / Под ред. В. П. Потемкина. – М.: Гос. изд. полит. литературы, 1945. – 882 с.
20. История международных отношений: В трех томах. – Т. 2: Межвоенный период и Вторая мировая война: Учебник / Под ред. А. В. Торкунова, М. М. Наринского. – М.: АСТ-Пресс, 2012. – 496 с.
21. История США (в 4-х томах). Т. 3 / Под ред. Г. Н. Севостьянова. – М.: Наука, 1985. – 747 с.
22. Майский И. М. Воспоминания советского дипломата, 1925 – 1945 гг / И. Майский. – Ташкент: Узбекистан, 1980. – 672 с.
23. Манфред А. История Франции. Т. 3 / А. Манфред. – М.: Наука, 1973. – 600 с.

24. Память нужна живым: всероссийский сборник научных и научно-публицистических статей / Под ред. О. В. Милаевой, О. В. Черновой. – Прага: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2015. – 196 с.
25. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
26. Сидоров А. Ю. История международных отношений. 1918 – 1939 гг.: Учебник / А. Сидоров, Н. Клейменова. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. – 640 с.
27. СССР – Германия 1939. Документы и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г. / Состав. Ю. Фельштинский. – Вильнюс: Мокслас, 1989. – 156 с.
28. Трофимович Л. В. Англо-франко-радянські переговори у серпні 1939 р. та їх український сюжет / Л. В. Трофимович // Військово-науковий вісник. – Львів: АСВ, 2012. – Вип. 18. – С. 328-338.
29. Фляйшхауэр И. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии 1938 – 1939 / И. Фляйшхауэр. – М.: Прогресс, 1991. – 480 с.
30. Шубин А. В. На пути к пакту 1939 года: сложности и противоречия советско-германского сближения / А. Шубин // Партитура Второй мировой. Кто и когда начал войну? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/history/na_puti_k_paktu_1939_goda_slozhnosti_i_protivorechija_sovetsko-germanskogo_sblichenija_2009-09-07.htm – Дата обращения: 10.07.2018. – Название с экрана.

References

1. BELOFF, M. (1949) *The Foreign Policy of Soviet Russia. Vol. 2. 1936 – 1941.* New York: Oxford University Press.
2. CHURCHILL, W. (1985) *The Second World War. Vol. I: The Gathering Storm.* London: Guild Publishing.

3. *Documents on British Foreign Policy (DBFP) 1919 – 1939. Third series. Vol. VI.* (1953) London: Her Majesty's Stationery Office.
4. *Documents on British Foreign Policy (DBFP) 1919 – 1939. Third series. Vol. VII.* (1954) London: Her Majesty's Stationery Office.
5. *Documents on British Foreign Policy (DBFP) 1919 – 1939. Third series. Vol. V.* (1952) London: Her Majesty's Stationery Office.
6. KISSINGER, H. (1994) *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.
7. KENNAN, G. (1951) *American Diplomacy. 1900 – 1950*. Chicago: University Press.
8. LANGER W.L., GLEASON S.E. (1964) *The Challenge to Isolation, 1937 – 1940*. Vol. 2. New York: Harper & Row.
9. MACLEOD, I. (1962) *Neville Chamberlain*. New York: Atheneum.
10. SHIRER, W. (1990) *The Rise and Fall of the Third Reich*. New York: Simon & Schuster.
11. *The Italo-German Alliance, May 22, 1939* (2018) [Online]. Available from: https://astro.temple.edu/~rimmerma/Italo_German_alliance_1939.htm [Accessed: July 11, 2018].
12. WATT, D.C. (1989) *How War Came. The Immediate Origins of the Second World War, 1938 – 1939*. London: Longman.
13. BADAК, A.N., VOJNICH, I.E., VOLCHEK, N.M. et al. (eds.) (1999) *Vsemirnaja istorija v 24 t. T. 23. Vtoraja mirovaja vojna. Mn.: Sovremennyj literator*.
14. IL`CHEV, L.F. (ed.) (1990) *God krizisa 1938 – 1939. Dokumenty i materialy. Vol.1. (29 sentjabrja 1938 g. – 31 maja 1939 g.). Moskva: Politizdat*.
15. BONDARENKO, A.P. (ed.) (1990) *God krizisa 1938 – 1939. Dokumenty i materialy. Vol.2. (1 ijunja – 4 sentjabrja 1939 g.). Moskva: Politizdat*.
16. KOMPLEKTOV, V.G., ALEKSEEV, Ju.K. (1992) *Dokumenty vneshnej politiki SSSR: v 24 tomah. – Vol.22, Book 1. (1 janvarja – 31 avgusta 1939 g.). Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija*.

17. BONDARENKO, A.P., ZEMSKOV, I.N. (eds.) (1981) *Dokumenty i materialy kanuna Vtoroj mirovoj vojny 1937 – 1939: v 2-h tomah. Vol.2 (janvar' – avgust 1939 g.)*. Moskva: Politizdat.
18. GROMYKO, A.A. (ed.) (1965) *Istorija diplomatii. Vol.3*. Moskva: Izd. polit. literatury.
19. POTEKIN, V.P. (ed.) (1952) *Istorija diplomatii. Vol.3: Diplomacija v period podgotovki Vtoroj mirovoj vojny (1919 – 1939 gg.)*. Moskva: Gos. izd. polit. literatury.
20. TORKUNOV, A.V., NARINSKIJ, M.M. (eds.) (2012) *Istorija mezhdunarodnyh otnoshenij. Vol.2: Mezhoennyj period i Vtoraja mirovaja vojna*. Moskva: AST-Press.
21. SEGOST'JANOV, G.N. (ed.) (1985) *Istorija SShA. Vol.3*. Moskva: Nauka.
22. MAJSKIJ, I.M. (1980) *Vospominanija sovetskogo diplomata, 1925 – 1945 gg.* Tashkent: Uzbekistan.
23. MANFRED, A. (1973) *Istorija Francii. Vol.3*. Moskva: Nauka.
24. MILAEVAJA, O.V., CHERNOVAJA, O.V., (eds.) (2015) *Pamjat' nuzhna zhivym: vserossijskij sbornik nauchnyh i nauchno-publicisticheskikh statej*. Praga: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ».
25. PATRYLIAK, I.K., BOROVYK, M.A. (2010) *Ukraina v roky Druhoi svitovoi viyny: sproba novoho kontseptualnogo pohliadu*. Nizhyn: PP Lysenko M. M.
26. SIDOROV, A.Ju., KLEJMYONOVA, N.E. (2008) *Istorija mezhdunarodnykh otnoshenij. 1918 – 1939 gg.: Uchebnik*. Moskva: ZAO Tsentrpoligraf.
27. *SSSR – Germanija 1939. Dokumenty i materialy o sovetsko-germanskikh otnoshenijakh s aprelia po oktjabr' 1939 g.* (1989) Vilnjus: Mokslas.
28. TROFYMOVYCH, L.V. (2012) Anhlo-franko-radianski perehovory u serpni 1939 r. ta yikh ukrainskyi syuzhet. *Viyskovo-naukovyj visnyk*. Vypusk 18. P. 328-338.
29. FLJAJSHKHAUER, Y. (1991) *Pakt. Hytler, Stalin i initsyativa hermanskoj diplomatii 1938 – 1939*. Moskva: Progress.
30. SHUBIN, A.V. (2009) Na puti k paktu 1939 goda: slozhnosti i protivorechija sovetsko-germanskogo sblizhenija. *Partitura Vtoroj mirovoj. Kto i kogda nachal*

vojnu? [Online]. Available from:
http://www.perspektivy.info/history/na_puti_k_paktu_1939_goda_slozhnosti_i_proti_vorechija_sovetsko-germanskogo_sblizhenija_2009-09-07.htm [Accessed:
10.07.2018].

Oleg Mashevskiy, Dr. of Science (History), Prof.

Taras Tkachuk, Master of History

Taras Shevchenko National

University of Kyiv

**BRITISH-FRENCH-SOVIET NEGOTIATIONS OF 1939: FAILED
ATTEMPT OF ESTABLISHING
A COLLECTIVE SECURITY SYSTEM IN EUROPE**

***Abstract.** The article touches upon the analysis of the main approaches to the consideration of one of the key events in international relations on the eve of the Second World War – the British-French-Soviet negotiations in Moscow in summer of 1939. In particular, the article has reconsidered the stereotypes emerged in Soviet and contemporary Russian historiography that Molotov-Ribbentrop Pact had become possible only because of the Western countries' indecision to conclude a military convention with the USSR. The study also reviews other historiographical positions characterized by imposing a complete blame for the failure of the attempt to create a system of collective security in Europe only to the Soviet Union. Therefore all the circumstances of conducting trilateral negotiations in Moscow have been analyzed, a comprehensive study of all the factors that influenced their failure, with the use of documentary material, has been conducted.*

It is argued that it was inappropriate to accuse only one side of the failure of the British-French-Soviet negotiations: one shall take into account the complex of both subjective and objective factors that influenced the general geopolitical situation in summer of 1939 in one way or another. Therefore, one should note the diplomatic

victory of the German Chancellor A. Hitler, who successfully used the contradictions between three countries, avoiding on the beginning of the war, thereby, one of the key mistakes of the World War I – military actions on two fronts.

Key words: *World War II, British-French-Soviet negotiations, collective security, Molotov-Ribbentrop Pact.*

Надійшла до редколегії 31.05.2018.